

ДЫНАМІКА КУЛЬТУРЫ: КАНЦЭПТУАЛЬНЫЯ ПРЫНЦЫПЫ ДАСЛЕДАВАННЯ

Даследаванне культурных змяненняў з'яўляецца адной з фундаментальных праблем культуралогіі, паколькі дынаміка культуры ўяўляе сабой неад'емную частку сацыякультурнай практыкі і ахоплівае практычна ўсе формы чалавечай дзейнасці. Тэрмін «дынаміка» дастаткова шырока выкарыстоўваецца як у прыродазнаўчых, так і ў сацыяльна-гуманітарных навукх. Дынаміка (грэч. *dynamikos* – які адносіцца да сілы, моцны) вызначаецца як стан руху, ход развіцця, змена якой-небудзь з'явы пад уплывам фактараў, што аказваюць на яе ўздзеянне [10, с. 219]. Дынаміка – адно з найважнейшых паняццяў фізікі і механікі, яно актыўна ўжываецца ў агульнанавуковых тэорыях (кібернетыкі, інфарматыкі, тэорыі сістэм і інш.), а таксама ў спецыяльных тэорыях (аэрадынаміцы, тэрмадынаміцы, электрадынаміцы і інш.) [9]. У філасофскай інтэрпрэтацыі дынаміка – гэта вучэнне аб сілах і здзяйсняемых імі рухах. Трактоўка тэрміна з пазіцыі сацыялогіі акцэнтуюць увагу на характарыстыцы якасных змяненняў грамадства і трансфармацыі яго асноўных сістэмных элементаў [12, с. 89].

Дынаміка з'яўляецца неад'емнай якасцю любой сістэмы, што абумовіла шырокае выкарыстанне тэрміна ў розных навукх. Відавочна змястоўная блізкасць дынамікі да катэгорый руху, змянення і часу. У сувязі з гэтым пад дынамікай абагульнена разумеюць любыя змяненні, стан руху, звязаны з узаемадзеяннем разнастайных аб'ектаў і сістэм.

Ужыванне тэрміна «дынаміка» ў культуралогіі мае на ўвазе ўпарадкаваную сукупнасць рознанакіраваных працэсаў і трансфармацыі у культуры, якія адбываюцца ў вызначаных перыяд. Словазлучэнне «дынаміка культуры» выкарыстоўваецца ў якасці назвы аднаго з раздзелаў тэорыі культуры, у рамках якога вывучаюцца «працэсы зменлівасці ў культуры, іх абумоўленасць, накіраванасць, сіла выяўленасці, а таксама заканамернасці адаптацыі культуры да новых умоў, фактары, якія вызначаюць змены ў культуры, умовы і механізмы, што рэалізуюць гэтыя змены» [5, с. 29].

Тэрмін «дынаміка культуры» ўвайшоў у навуковы ўжытак у 30-х гг. XX ст. са з'яўленнем працы

амерыканскага сацыёлага П. Сарокіна «Сацыяльная і культурная дынаміка». Пад дынамікай П. Сарокін разумее цыклічную змену асноўных тыпаў культур, якая разглядалася ім як складаны макрагістарычны сацыякультурны працэс [11].

Зварот да культуры, як да змястоўнага аспекту жыцця грамадства, актуалізаваў узнікненне фармулёўкі «сацыякультурная дынаміка». Актыўнае ўжыванне паняццяў «дынаміка культуры» або «сацыякультурная дынаміка» пачалося ў другой палове XX ст. Гэта было абумоўлена як паскарэннем тэмпаў зменлівасці ў сацыякультурнай сферы, узрастаннем інтэнсіўнасці ўзаемадзеянняў паміж разнастайнымі культурнымі канфігурацыямі, актывізацыяй глабалізацыйных тэндэнцый і інш., так і развіццём агульнанавуковай тэорыі, і як вынік – магчымасцю прымянення інструментарыю дакладных навук для аналізу сацыякультурных і культурнагістарычных працэсаў.

У 70-х гг. XX ст. французскі вучоны А. Моль у працы «Сацыядынаміка культуры» прааналізаваў культуру з інфармацыйна-кібернетычных пазіцый. Сацыяльная дынаміка разглядалася ім як працэс функцыянавання «культурэм» – набораў элементарных часціц культуры. У адпаведнасці з канцэпцыяй А. Моля, сацыядынаміка культуры праяўлялася ва ўзаемадзеянні культуры з яе асяроддзем, развіццё якога забяспечвалася дзейнасцю творчых асоб [7, с. 85].

У сучаснай культуралогіі тэрмін «дынаміка культуры» трактуецца як «змены ўнутры культуры і ва ўзаемадзеянні розных культур, для якіх характэрна цэласнасць, наяўнасць упарадкаваных тэндэнцый, а таксама накіраваны характар» [6, с. 28]. «Культурная дынаміка» ўваходзіць у больш шырокае паняцце «культурныя змяненні», якое ўключае любыя трансфармацыі ў культуры, у тым ліку пазбаўленыя накіраванасці і цэласнасці.

Дынаміка культуры праяўляецца ў культурных працэсах. Заўважым, што паняцце «культурны працэс» не тоесна паняццю «дынаміка культуры», а значыць, не можа разглядацца ў якасці яе дэфініцыі. У адрозненне ад дынамікі, як сукупнасці культурных працэсаў, апошняя

ўяўляюць адзінкавыя структуры, якія могуць не мець цэласнага ўпарадкаванага характару.

Аналіз асаблівасцей культурных працэсаў утрымліваецца ў працах прадстаўнікоў гістарычнага (Ф. Боаса, А. Крэбера, К. Уіслера і інш.) і культурна-эвалюцыйнага кірункаў амерыканскай антрапалагічнай школы (Р. Карнейра, М. Салінса, Э. Сэрвіса, Дж. Сцюарда, Л. Уайта і інш.). Даследчыцкая пазіцыя амерыканскага антрапалага Л. Уайта заснавана на разглядзе культурнага працэсу як сукупнасці ўсіх узаемадзеянняў, якія адбываліся паміж культурнымі элементамі (інструментамі, вераваннямі, звычаямі і інш.) на працягу ўсёй гісторыі чалавецтва [1, с. 423]. Р. Карнейра акцэнтаваў увагу на дэтэрмінаванасці культурных працэсаў пэўнымі законамi, якія абумоўліваюць развіццё культуры [1, с. 427].

У сучаснай культуралогіі пад культурнымі працэсамі разумеюцца тыповыя, «універсальныя па маштабах распаўсюджвання ў розных культурах і ўстойлівыя ў сваёй паўтаральнасці функцыянальныя працэдуры, якія паддаюцца класіфікацыі на падставе агульных прыкмет» [14, с. 260].

Мы прапануем наступную класіфікацыю асноўных працэсаў культурнай дынамікі. У якасці крытэрыяў дыферэнцыяцыі намi вылучаны: стадыяльнасць, характар узаемадзеянняў і якасная характарыстыка развіцця. Да працэсаў, якія адлюстроўваюць стадыяльнасць развіцця культуры і якім уласцівы тэмпаральны характар змяненняў, можна аднесці культурагенез, культурную эвалюцыю, культурны заняпад і інш. Працэсамі, якія адлюстроўваюць характар узаемадзеянняў унутры адной або паміж некалькімі культурамі, з'яўляюцца: акультурацыя, культурная акумуляцыя, культурная дыфузія, культурная інтэграцыя, культурная трансмісія, культурны сімбіёз, культурны сінтэз, культурная экспансія і інш. Такія працэсы, як культурная дэградацыя, культурны выбух, культурны застоі, культурны крызіс, культурны прагрэс, культурны рэгрэс і г. д. даюць уяўленне аб якаснай характарыстыцы ўнутры- і міжкультурных змяненняў.

У сусветнай навуковай думцы назапашаны вялікі аб'ём ідэй і канцэпцый інтэрпрэтавання дынамікі культуры. Спецыфічнасць і разнастайнасць культурных працэсаў, а таксама індывідуальна-аўтарскае бачанне праблемы развіцця культурна-гістарычнага працэсу абумовілі ўзнікненне шэрагу тэорый дынамікі культуры. Сучасная культуралогія ўтрымлівае шырокі дыяпазон даследаванняў, прадметам якіх з'яўляецца навуковая рэфлексія праблемы тэорый дынамікі культуры. Пазначым найбольш важныя з іх.

Канцэптальная разнастайнасць падышодаў да вывучэння працэсаў першай групы, якія адлюстроўваюць стадыяльнасць развіцця культуры, можа быць умоўна падзелена на некалькі

асноўных кірункаў: цыклічны, лінейны, эвалюцыйны, сінергетычны. Даследаванні працэсаў гэтай групы ў сваёй пераважнай большасці базіруюцца на гісторыка-факталагічным матэрыяле, што абумоўлена тэмпаральнай спецыфікай характару змяненняў.

Праблема стадыяльнасці развіцця культуры закраналася ў працах прыхільнікаў канцэпцыі цыклічнага развіцця. Першапачынальнакам гэтага кірунку лічыцца рускі філосаф М. Данілеўскі. У грунтоўным творы «Расія і Еўропа» (1871) вучоны прапанаваў канцэпцыю культурна-гістарычных тыпаў. У адпаведнасці з ёй, культура ў працэсе развіцця праходзіць асноўныя стадыі: нараджэнне, узмужненне, аслабленне і заняпад [3]. Кожны культурна-гістарычны тып узнікае самастойна, незалежна ад іншых, аднак у далейшым тыпы актыўна ўзаемадзейнічаюць. Дынаміку культуры вучоны праілюстраваў паўтаральнасцю сацыяльных працэсаў у гістарычным кантэксце.

Канцэпцыя М. Данілеўскага знайшла далейшае развіццё ў творчасці нямецкага філосафа О. Шпенглера, які ўяўляў агульначалавечую гісторыю як працэс функцыянавання асобных замкнёных культур. Адмаўляючы магчымасць узаемадзеяння паміж культурамі, О. Шпенглер вылучаў наступныя стадыі існавання кожнай культуры: дзяцінства, юнацтва, сталасць, старасць і смерць. У якасці стымула да развіцця разглядаўся ўнутраны патэнцыял культур. Цыкл развіцця ахопліваў тысячагоддзе і завяршаўся фазай заняпаду (цывілізацыяй) [16].

Навуковае асэнсаванне ідэй шматлікасці цывілізацый і цыклічнасці іх развіцця было характэрна для творчасці англійскага культуролога А. Тойнбі. У яго тэорыі кругазвароту лакальных цывілізацый кожнай з іх уласціва праходжанне стадый зараджэння, росту, надлом, разлажэння і заняпаду [13]. У адрозненне ад О. Шпенглера ў якасці важнага фактара гістарычнага развіцця А. Тойнбі называў узаемасувязі і ўзаемадзеянне розных цывілізацый. Механізм дынамікі ён выклаў у тэорыі «выкліку – адказу», у адпаведнасці з якой рух цывілізацыі залежыць ад здольнасці людзей даваць адэкватныя адказы на выклікі (стымулы) прыроды.

Арыгінальная трактоўка працэсу сусветна-гістарычнага развіцця культуры належыць П. Сарокіну, які вылучаў тры тыпы культуры: ідэцыянальны, пачуццёвы і ідэалістычны. Кожны тып характарызаваўся ўласнымі заканамернасцямі развіцця, якія ў комплексе ўтваралі сацыякультурную дынаміку. Дэтэрмінантай дынамікі з'яўлялася сістэма каштоўнасцей той ці іншай культуры [11].

Тэорыя сацыякультурнага цыкла была створана А. Модем. На думку даследчыка, узнікненне такога цыкла стала магчымым пасля стварэння сродкаў масавай камунікацыі.

У выніку дзейнасці пэўнай групы творцаў узнікаюць ідэі (маса паведамленняў), якія трапляюць у «мікраасяроддзе». Сродкі масавай камунікацыі выкарыстоўваюць гэтыя ідэі ў працэсе стварэння сваіх матэрыялаў. Пры такім пасрэдніцтве ідэі трапляюць у «поле шырокай публікі» або «макраасяроддзе». Творцы, якія з'яўляюцца членамі соцыуму і ўваходзяць у поле масавай камунікацыі, прадукуюць новыя ідэі на аснове старых у межах існуючай сістэмы культуры. Такім чынам, цыкл паўтараецца з кожным узнікненнем новых ідэй [7].

Ідэя цыклічнасці грамадска-гістарычнага развіцця ў XX ст. знайшла адлюстраванне ў эканамічных даследаваннях. У 20-х гг. М. Кандрацьеў распрацаваў тэорыю цыклаў сусветнай кан'юнктуры, якая раскрывала дынамічныя заканамернасці гістарычнага працэсу [17, с. 308–309]. Даследчыкі Г. Менш, К. Фрымен, Дж. Шмуклер, Е. Шумпетэр і інш. актыўна прымянялі цыклічны метады вывучэння сацыяльнай гісторыі, які былі пакладзены ў аснову прагнозаў дынамікі сусветнага развіцця [17, с. 617].

Распрацоўка лінейных тэорый дынамікі культуры стала альтэрнатывай цыклічным тэорыям. Так, на думку К. Маркса, прычына дынамікі заключалася ў развіцці прадукцыйных сіл і вытворчых адносін. Філасоф вылучаў у гісторыі чалавецтва пяць якасных этапаў: першабытна-абшчынны, рабаўладальніцкі, феадальны, капіталістычны, камуністычны. Лінейная тэорыя дынамікі культуры была створана К. Ясперсам. У адрозненне ад поглядаў К. Маркса, у дадзенай тэорыі прычынай дынамікі выступалі не матэрыяльныя, а духоўныя фактары. К. Ясперс падзяляў гісторыка-культурны працэс на дагістарычную эпоху, эпоху старажытных культур, восевую і навукова-тэхнічную эпохі. Пачатак агульнай гісторыі чалавецтва К. Ясперс адносіў да часоў паміж 800 і 200 гадамі да н. э. Менавіта «восевая эпоха», на думку даследчыка, з'явілася часам узнікнення сусветных рэлігій і філасофіі, калі на змену язычніцтву і міфалагічнай свядомасці прыйшло цвярозае мысленне [18].

Прыхільнікі эвалюцыйнага кірунку развіцця культуры разглядалі як бесперапынны прагрэс. З пазіцыі эвалюцыянізму ў культуры пастаянна адбываліся працэсы назапашвання змяненняў, якія паступова прыводзілі да ўскладнення ўзроўню арганізацыі, пераходу ад простых да больш складаных форм. Адным з першых эвалюцыяністаў лічыцца Э. Тэйлар, які сцвярджаў, што ўсе сусветныя культуры праходзяць прыкладна такія ж стадыі эвалюцыі, як культуры цывілізаваных краін: ад прымітыўных да высокаарганізаваных сістэм. Канцэпцыю эвалюцыйнага развіцця культуры падтрымлівалі Л. Морган, Г. Спенсер, Дж. Фрэйзер і інш. Так, Л. Морган разглядаў развіццё першабытнага грамадства як паступовы прагрэс і вылучаў наступныя яго

стадыі: дзікунства, варварства, цывілізацыю. У адпаведнасці з канцэптuallyнымі палажэннямі Г. Спенсера развіццё грамадства пачыналася з павелічэння аб'ёму і колькасці элементаў культуры. З ранняга перыяду існавання чалавецтва ажыццяўлялася паступовая адаптацыя чалавечай прыроды да вынікаў сацыякультурных працэсаў [12]. Дж. Фрэйзер стварыў арыгінальную канцэпцыю эвалюцыйных стадый у разумовым удасканаленні чалавецтва. На думку даследчыка, чалавецтва ў гэтым кірунку прайшло тры стадыі: магію, рэлігію, навуку. Вера ў асабістыя магічныя здольнасці змянілася спачатку верай у магутнасць звышнатуральных сіл (духаў, багоў), а затым – у вяршэнства навукі і закону [15].

Сінергетычная парадыгма дынамікі культуры заснавана на дасягненнях у галіне сінергетыкі як навукі аб складаных дынамічных сістэмах, законах іх развіцця, росту і самаарганізацыі. Распрацоўка гэтага кірунку звязана з працамі даследчыкаў І. Валерстайна, М. Кагана, А. Князевай, С. Курдзюмава, М. Мажэйкі, А. Назарэяна, І. Прыгожына, І. Стэнгерс і інш. У адпаведнасці з сінергетычнай трактоўкай, культура як сістэма асаблівага тыпу характарызуецца шматварыянтнасцю, нелінейнасцю, незваротнасцю. Развіццё культуры адбываецца праз няўстойлівасць. У стане нераўнавагі ў кропках біфуркацыі (разгалінавання) адбываецца выбар якасна новага рэжыму сістэмы – атрактора. Культура ў працэсе развіцця павялічвае энтрапію (парушэнне збалансаванасці сістэмы) у іншых сістэмах і выклікае перыядычныя крызісы. Крызіс як перыяд актывізацыі ўнутраных патэнцый садзейнічае стварэнню новых канфігурацый.

Праблема адаптацыі метадалогіі сінергетычнага даследавання да антрапасацыякультурных сістэм была ўзнята М. Каганам. Даследчык вылучыў пяць асноўных аспектаў, якія маюць прынцыповае значэнне ў працэсе вывучэння гісторыі культуры:

- усведамленне людзьмі матываў пры выбары аптымальнай траекторыі руху з шэрагу магчымых у стане хаосу;
- дапаўненне сінергетычнай трактоўкі «заканамернасць – выпадковасць» адносінамі «неабходнасць – свабода» з улікам меры свабоды чалавека на канкрэтным этапе гісторыі;
- улік суадносін індывідуальнага і сацыяльнага часу (дыферэнцыяцыя ў біяграфічным і гістарычным маштабах);
- разгляд гісторыі культуры як гісторыі развіцця духоўных сіл чалавецтва (працэсаў фізіялагічна недэтэрмінаванага сацыякультурнага ўзроўню дзейнасці);
- трактоўка гісторыі культуры як самаразвіцця складанаарганізаванай сістэмы ў дынамічным прыродным і сацыяльным асяроддзі [4, с. 59–69].

Даследаванне групы працэсаў, якія адлюстроўваюць характар унутры- і міжкультурных узаемадзеянняў, у значнай ступені адбывалася ў межах антрапалогіі і сацыялогіі. Разнастайныя тыпы культурных змяненняў даследаваліся прадстаўнікамі амерыканскай школы антрапалогіі Ф. Боасам і А. Крэберам, вынікам працы якіх стала распрацоўка шэрагу падыходаў да вывучэння культурнага працэсу, увядзенне такіх паняццяў як «абсяг распаўсюджвання культуры», «акультурацыя», «паралелізм» і інш. [2].

Даследчыкамі Л. Фрабеніусам і Ф. Грэнберам была распрацавана тэорыя культурных колаў, у адпаведнасці з якой злучэнне шэрагу прыкмет у пэўным геаграфічным раёне ўтварае асобныя культурныя правінцыі (колы). Пры пераносе культуры такога кола ў іншыя геаграфічныя ўмовы адбываецца ўтварэнне новых культур [2]. У тэорыі дзеяння, створанай заснавальнікам школы структурнага функцыяналізму Т. Парсансам, культурныя змяненні прадстаўлены як вынік працэсаў абмену інфармацыяй і энергіяй паміж сацыяльнымі сістэмамі. Крыніцамі такіх культурных змяненняў з'яўляюцца недахоп або празмерная колькасць інфармацыі ці энергіі ў працэсе абмену паміж сістэмамі дзеяння [8].

Праблема якаснай характарыстыкі дынамічных працэсаў неаднаразова закраналася ў даследаваннях па гісторыі і тэорыі культуры, створаных на працягу XVIII–XX стст. Так, рэфлексія праблемы культурнага крызісу прысутнічае ў творчасці Х. Артэга-і-Гасэта (крызіс масавай культуры), М. Бярдзьева (крызіс культуры інтэлігенцыі), А. Вебера (крызіс еўрапейскай культуры), К. Манхейма (крызіс як сацыяльная дыспарацыянальнасць), П. Сарокіна (крызіс пачуццёвай культуры), А. Тойнбі (крызіс цывілізацыі заходняга хрысціянства), Й. Хейзінгі (разлажэнне культуры), О. Шпенглера (цывілізацыя як фаза разлажэння культурна-гістарычных сістэм) і інш. Французскія сацыёлагі О. Конт і Ж. Кандарсэ распрацавалі тэорыю прагрэсу. А. Фліеру належаць даследаванні культурнага прагрэсу, культурнай дыферэнцыяцыі, культурнага крызісу і г. д. Культурны выбух і паступовае развіццё як неад'ёмныя працэсы дынамікі культуры разглядаў Ю. Лотман і інш.

Такім чынам, у сучаснай культуралогіі назіраецца адносна агульнасць падыходаў да вызначэння культурнай дынамікі як феномена, які акцэнтуюе ўвагу на працэсуальным характары змяненняў, іх накіраванасці і канкрэтна-гістарычным змесце. Разам з тым, сучаснаму ўзроўню тэарэтычных распрацовак у галіне вывучэння культурнай дынамікі ўласцівы шэраг недахопаў. Па-першае, існуе праблема адсутнасці канвенцыянальнасці ў азначэнні некаторых паняццяў культурнай дынамікі як раздзела тэорыі культуры. У асобных выпадках назіраецца мнагазначнасць у выкарыстанні некато-

рых тэрмінаў або іх атаясамленне. Па-другое, відавочна праблема тэарэтычнага структуравання сукупнасці працэсаў культурнай дынамікі. У назапашаным масіве даследаванняў, прысвечаных розным аспектам культурнай дынамікі, адсутнічае сістэматызацыя разнастайнасці яе праяўленняў. Важна адзначыць таксама нераўнамернасць даследавання розных працэсаў.

Як паказаў аналіз асноўных канцэптальных падыходаў да праблемы дынамікі культуры, на розных гістарычных этапах даследаванні праводзіліся з пазіцыяй пануючых агульнанавуковых тэорый. Так, у XIX ст. актыўна распрацоўваліся тэорыі цыклічнасці і лінейнасці развіцця, што было абумоўлена развіццём дакладных навук. З'яўленне тэорыі Ч. Дарвіна паслужыла стымулам для распрацоўкі эвалюцыйнага кірунку ў даследаваннях па гісторыі культуры. З узнікненнем у 60-я г. XX ст. сінергетыкі як навукі аб сістэмах, якія самаразвіваюцца, метадалогія даследаванняў тэорыі і гісторыі культуры ўзбагацілася інструментарыем прыродазнаўчых навук. Такім чынам, складанасць і шматварыянтнасць працэсаў зменлівасці культуры актуалізавала міждысцыплінарнасць падыходу да іх вывучэння. У выніку праблема дынамікі культуры атрымала навуковую інтэрпрэтацыю ў межах такіх дысцыплін, як антрапалогія, гісторыя, культуралогія, мастацтвазнаўства, сацыялогія і філасофія.

ЛІТАРАТУРА

1. Антэлогія іследованій культуры / отв. ред. Л.А. Мостова. – СПб.: Унив. кн., 1997. – Т. 1: Інтерпрэтацыі культуры. – 548 с. – (Культуралогія XX век).
2. Боас, Ф. Эволюция или диффузия? / Ф. Боас; пер. с англ. Ю.С. Терентьева // Антэлогія іследованій культуры / отв. ред. Л.А. Мостова. – СПб., 1997. – Т. 1. Інтерпрэтацыі культуры. – С. 343–347.
3. Данилевский, Н.Я. Россия и Европа: взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому / Н.Я. Данилевский. – СПб.: Плаголь: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 1995. – 513 с.
4. Каган, М.С. Введение в историю мировой культуры. В 2 кн. / М.С. Каган. – 2-е изд. – СПб.: Петрополис, 2003. – Кн. 2. Становление, развитие и современное состояние персоналистского типа культуры: закономерности переходного этапа в Европе (XV–XVIII вв.); самоопределение нового типа культуры (XIX–XX вв.); проблема «Запад–Россия–Восток»; синергетический взгляд на перспективы развития мировой культуры в XXI в. – 320 с.
5. Культуралогія XX век: словарь / редкол.: Ж.М. Арутюнова [и др.]. – СПб.: Унив. кн., 1997. – 640 с.
6. Культуралогія XX век: энциклопедия. В 2 т. / редкол.: Ж.М. Арутюнова [и др.]; гл. ред. С.Я. Левит. – СПб.: Унив. кн.: Алетейя, 1998. – 2 т.
7. Моль, А. Социодинамика культуры = Sociodynamique de la culture: пер. с фр. / А. Моль. – 3-е изд. – М.: URSS: ЛКИ, 2008. – 404 с.
8. Парсонс, Т. О структуре социального действия / Т. Парсонс. – М.: Акад. проект, 2000. – 879 с.
9. Разумовский, О.С. Динамика и статика / О.С. Разумовский // Институт исследований природы времени [Электронный ресурс] – М., 2001–2011. – Режим доступа: http://www.chronos.msu.ru/TERMS/razumovsky_dinamika.html. – Дата доступа: 12.11.2010.
10. Словарь иностранных слов: свыше 21000 слов / отв. ред.: В.В. Бурцева, Н.М. Семёнова. – 5-е изд., стер. – М.: Дрофа: Рус. яз. – Медиа, 2008. – 817 с.
11. Сорокин, П.А. Социальная и культурная динамика: исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права

- и общественных отношений / П.А. Сорокин. – СПб.: Изд-во Рус. христ. гуманитар. ин-та, 2000. – 1054 с.
12. Социологическая энциклопедия / А.Б. Александрова [и др.]; под общ. ред. А.Н. Данилова. – Минск: Беларус. энцикл., 2003. – 380 с.
 13. Тойнби, А.Д. Постижение истории: сборник / А.Д. Тойнби; пер. с англ; сост. А.П. Огурцов. – М.: Прогресс, 1991. – 730 с.
 14. Флиер, А.Я. Культурология для культурологов: учеб. пособие для высш. шк. / А.Я. Флиер. – М.: Акад. проект, 2000. – 458 с.
 15. Фрезер, Дж.Дж. Золотая ветвь: исследование магии и религии : пер. с англ. / Дж.Дж. Фрезер. – М.: Политиздат, 1980. – 831 с.
 16. Шпенглер, О. Закат Европы: очерки морфологии мировой истории. В 2 кн. / О. Шпенглер; пер. с нем. И.И. Маханькова. – М.: Мысль, 1998–1999. – Кн. 1. Образ и действительность. – 1998. – 538 с.
 17. Экономический словарь / Е.Г. Багудина [и др.]; под ред. А.И. Архипова. – М.: Проспект, 2004. – 620 с.
 18. Ясперс, К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс; пер. с нем. – М.: Политиздат, 1991. – 527 с. – (Мыслители XX века).

SUMMARY

Article is devoted to scientific development of conceptual bases of cultural dynamics' research. The author analyzes a number of approaches to definition of the concepts «dynamics of culture», «variability processes in culture» and develops own classification of processes of cultural dynamics. The offered classification is based on the following criteria: stages of development, nature of interactions, qualitative characteristic of processes. Article displays modern views on variability processes in culture and promotes deeper comprehension of a phenomenon of cultural dynamics.

Паступіў у рэдакцыю 04.12.2012 г.